

Internacionālismi, to sinonīmi un svešcilmes un pašcilmes priedēkļi

International verbs, their synonyms and prefixes of a native and a foreign origin

Daiga Deksne

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050

Tilde

Vienības gatve 75a, Rīga, LV-1004
E-pasts: daiga.deksne@tilde.lv

Ievērojamu valodas leksikas daļu veido aizguvumi. Aizgūt var gan atsevišķus afiksus, gan arī ar šādiem afiksiem jau atvasinātus verbus. Pētījumā tiek aplūkoti svešcilmes verbi, kuri jau pirms aizgūšanas atvasināti ar latīņu cilmes priedēkļiem *re-*, *de-*, *in-*, *ko-*, *ad-*, *ab-*, *a-*, *eks-*, *sub-*, *pre-*, *pro-*, kā arī svešcilmes priedēkļu izmantojums, darinot verbus latviešu valodā. Tiek aplūkota iespēja dažādas cilmes verbu saknēm pievienot dažādas cilmes priedēkļus. Pētījuma mērķis ir gūt ieskatu par to, kādas ir attiecības starp internacionālismiem, to pašcilmes sinonīmiem un svešcilmes un pašcilmes priedēkļiem mūsdienu latviešu valodas leksikā.

Atslēgvārdi: verbs; priedēklis; prefiksācija; internacionālisms; sinonīmija.

Ievads

Latviešu literārajā valodā ir vienpadsmit pašcilmes priedēkļu (*aiz-*, *ap-*, *at-*, *ie-*, *iz-*, *no-*, *pa-*, *pār-*, *pie-*, *sa-*, *uz-*), kuri aktīvi tiek izmantoti jaunu verbu darināšanā un esošu verbu nozīmju modificēšanā, un priedēklis *ne-*, kurš izsaka to, ka motivētājverba izteiktā darbība netiek veikta, nav iespējama vai nav vēlama. (Soida 2009, 227–231; Vulāne 2015, 278–291). Līdztekus valodu bagātina verbi, kuru darināšanā izmantoti svešcilmes prefiksālie elementi. Latviešu valoda ir bagāta aizguvumiem, kuri valodā ienākuši dažādos laika posmos. Daudzi aizgūti vārdi tik dziļi iesakņojušies valodā, ka netiek vairs izjusti kā sveši, to cilme pat grūti nosakāma. Mantoti vārdi un nacionāli aizguvumi turpmāk pētījumā tiks dēvēti par pašcilmes vārdiem pretstatā internacionālajiem aizguvumiem (piem., internacionālisms *repatriētis*) vai aizguvumiem ar internacionālu prefiksu (piem., anglicisms *retvītot*) jeb svešcilmes vārdiem. Aizgūt var gan atsevišķus afiksus, piem., latīņu cilmes prefiksus *re-*, *a-*, *de-*, gan arī ar šādiem afiksiem jau atvasinātus vārdus, piem., *reabilitēt*. Verbi, kurus ievada latīņu cilmes prefiksālie elementi, veido nozīmīgu latviešu valodas leksikas daļu. Valentīna Skujiņa (2002, 139) norāda, ka „arī mūsdienās internacionālā zinātniskā terminoloģija tiek veidota galvenokārt uz latīņu un grieķu elementu bāzes, turklāt izmantojot gan tieši latīņu un grieķu

cilmes elementus, gan tādus elementus, kuru sākotne (etimons) meklējama latīņu un grieķu valodā”. Mūsdienu latviešu valodā ir aptuveni 50 internacionālas cilmes atvasinātu verbu, kuru saknē ietverts *re-*. Tikpat daudz ir verbu, kurus ievada *in-* vai tā alomorfs *im-*. Aptuveni 60 verbiem saknes sākumā ir *de-*. Ne tik lielā skaitā, bet tomēr diezgan bieži sastopami internacionāli aizgumumi, kurus ievada *ko-*, *ad-*, *ab-*, *a-*, *eks-*, *sub-*, *pre-*, *pro-*. Verbu skaits apzināts, izmantojot vairākus avotus, – uzņēmuma *Tilde* morfoloģiski marķētu vārdu celmu datubāzi, latviešu valodas tekstu korpusu (pieejams www.korpuss.lv) un tekstus tīmeklī. Valodā nav daudz absolūtu sinonīmu. Parasti viens no sinonīmiem ir internacionālisms vai aizgumums no kādas citas valodas, bet otrs – pašcilmes vārds, kuru izmanto mazāk formālos valodas stilos. V. Skujiņa (2002, 49) atzīmē, ka „no absolūtajiem sinonīmiem, t. i., vārdiem (vai vārdkopām) ar pilnīgi identu nozīmi, zinātniskā terminoloģija cenšas atbrīvoties. Tomēr dažas sinonīmu grupas terminoloģijā saglabājas: pašcilmes un aizgūti ekvivalenti (*pareizrakstība* – *ortogrāfija*) (...) Sinonīmiņa terminoloģijas praksē liecina, ka attiecīgās nozares terminu (un parasti arī jēdzienu) sistēma vēl nav nostabilizējusies”.

Pētījuma mērķis ir gūt ieskatu par to, kā mūsdienu latviešu valodas leksikā iekļāvušies internacionālismi, to pašcilmes sinonīmi un svešcilmes un pašcilmes piedēkļi. Pētījumā svešcilmes un pašcilmes piedēkļu semantika tiek skaidrota, salīdzinot svešcilmes verbus ar tiem atbilstošiem pašcilmes sinonīmiem un latīņu piedēkļu semantiku latīņu valodā salīdzinot ar šo piedēkļu izteiktajām nozīmēm latviešu valodā un nedaudz arī angļu valodā.

1. Verbu dalījums pēc piedēkļa un saknes cilmes

Valodā ir šādi aizgūtu vienību veidi (Kuzņecova 2013, 117):

- 1) afiksi vai elementi, kurus par tādiem var uzskatīt, piem., piedēklis *re-* no lat. *re-* ‘atpakaļ, atkal’; *inter-* no lat. *inter-* ‘starp, starpā, vidū’;
- 2) aizgūti semantiski patstāvīgi elementi, kas izmantojami jaunu vārdu darināšanā, piem., *hron-* no gr. *chronos* ‘laiks’;
- 3) vārdi, kuri aizgūti jau atvasinātā veidā, piem., *demolēt*.

Andra Kalnača (2004, 29) norāda uz morfēmu segmentācijas problēmām un atzīmē, ka „internacionāli vārdi latviešu valodā visbiežāk tiek pārņemti jau atvasināti ar visiem latīņu vai grieķu cilmes prefiksiem vai postfiksiem, senāk ar vācu vai krievu valodas, mūsdienās – ar angļu valodas starpniecību”.

Šajā pētījumā tiek aplūkoti gan aizgūti afiksi, kuri tiek lietoti verbu darināšanā, gan jau atvasinātā veidā aizgūti verbi.

Aizgūtu afiksu izmantošana vārddarināšanā ir raksturīga daudzām valodām. Bieži vien tie ir latīņu cilmes afiksi. Latīņu valodā piedēkļu lomu visbiežāk veic prievārdi *ā*, *ab*, *abs*, *ad*, *ante*, *circum*, *cum*, *dē*, *ē*, *ex*, *in*, *inter*, *intrō*, *ob*, *per*, *prae*, *praeter*, *prō(d)*, *qub*, *trāns*. Kā patstāvīgi prievārdi nav sastopami piedēkļi *amb-*, *dis-*, *red-*, *re-*, *sēd-*, *sē-*, *ne-*, *vē-* (*vae-*). Darinot verbus, parasti prievārds un verbs saglabā savu pamatnozīmi, tomēr atvasinājuma nozīme var būt arī atšķirīga (Allen 1903, 161–162; Strads 2014, 161–166). Angļu valodā ir aptuveni 50 piedēkļu, aptuveni 20 piedēkļu tiek lietoti verbu darināšanā (Veisbergs 2001, 132, 133). Zeki Hamavands (*Zeki Hamawand* 2011, 55–69) atzīmē, ka angļu valodā tiek

lietoti gan pašcilmes priedēkļi, gan latīņu priedēkļi, kuri bieži vien aizgūti ar kādu starpniekvalodu, piem., franču vai grieķu. No kognitīvās gramatikas skatupunkta priedēkļus iedala divās grupās. Pozitīvie priedēkļi apstiprina patiesību, pievienojot vārda nozīmei kādu niansējumu. Tiek minēti priedēkļi *ante-*, *be-*, *en(m)-*, *fore-*, *hyper-*, *inter-*, *intra-*, *macro-*, *maxi-*, *mega-*, *micro-*, *mid-*, *mid-*, *mini-*, *post-*, *pre-*, *super-* un *ultra-*. Negatīvie priedēkļi piešķir vārdam pretēju vai negatīvu nozīmi. Tiek minēti priedēkļi *a(n)-*, *ab-*, *anti-*, *contra-*, *counter-*, *de-*, *dis-*, *in-*, *mal-*, *mis-*, *non-*, *pseudo-*, *quasi-*, *semi-*, *sub-*, *un-* un *under-*.

Aizgūtu vienību izmantošana īpaši raksturīga jaunu terminu darināšanā. V. Skujiņa lieto apzīmējumu *hibrīdtermins*. „Par hibrīdterminiem sauc afiksālos terminus un salikto terminus, kas sastāv no dažādvalodu cilmes jeb – īsāk – dažādcilmes elementiem. Dažādcilmes elementu apvienošana vienā vārdā ir sens, plaši izplatīts un sarežģīts, tomēr likumsakarīgs process katras kultūrtautas valodā (..) *glacioloģija* (lat. *glacies* ‘ledus’ + gr. *logos* ‘mācība’); *intoksikācija* (lat. *in* ‘iekš’ + gr. *toxikon* ‘inde’).” (Skujiņa 2002, 101) V. Skujiņa atzīmē, ka valodniecībā par labākiem atzīst viencilmes darinājumus, tomēr tiek darināti arī afiksālie hibrīdtermini, kurus veido internacionāls celms un nacionāls prefiksāls elements. Tiek izmantoti pašcilmes priedēkļi *ne-*, *pār-* vai puspriedēkļi *pēc-*, *šķērs-*, *starp-*, *apakš-*, *priekš-*, *pret-*, *vir-*, *caur-*. V. Skujiņa (2002, 104) min, ka no internacionālajiem prefiksālajiem elementiem latviešu terminu darināšanā retumis tiek izmantoti priedēkļi *a-*, *de-*, *re-*, biežāk izmanto prefiksālos elementus, kam ir puspriedēkļa raksturs: *eks-*, *trans-*, *anti-*, *intra-*, *ultra-*.

Aplūkojot latviešu leksikonā paralēli lietojamus svešcilmes un pašcilmes verbus, var saskatīt piecus dažādus variantus, kā var kombinēt dažādas cilmes priedēkļus un celmus:

- 1) gan svešcilmes verbam, gan tā pašcilmes sinonīmam ir pašcilmes priedēklis, piem., *ieekonomēt* un *ietaupīt*, svešcilmes verbs var būt aizgūts jau atvasinātā veidā ar ietvertu svešcilmes priedēkli, piem., *pārdislocēt* (svešcilmes saknē ietverts *dis-*) un *pārvietot*;
- (1) *Es domāju, ka vismaz 79 000 latu var **ieekonomēt**.* (SAEIMA)
- (2) *Šādā veidā valdība kopā ar koalīcijas partijām cer **ietaupīt** 34 miljonus latu.* (SAEIMA)
- 2) svešcilmes verbam ir gan pašcilmes, gan svešcilmes priedēklis, pašcilmes sinonīma nav, piem., *atmagnetizēt* un *remagnetizēt* vai *demagnetizēt*, *pārfinansēt* un *refinansēt*, *pārstartēt* un *restartēt*, svešcilmes verbs var būt aizgūts jau atvasinātā veidā ar ietvertu svešcilmes priedēkli;
- (3) ***Restrukturējot** vai kaut nedaudz privatizējot kādu no „Latvenergo” meitas uzņēmumiem, ERAB ir tiesīga jebkurā brīdī pieprasīt kredītliguma saistību izpildi, un tad uz ERAB vārda pēc tās pašas izvēles var parādīties ķīla par 29 miljoniem latu, kaut vai šīs pašas nelaimīgās trīs Daugavas spēkstacijas.* (SAEIMA)
- (4) *Ģimeņu aizsardzību var veikt, nosakot nodokļu atvieglojumus, **pārstrukturējot** vispārējos un mērķu pabalstus ģimenēm.* (SAEIMA)

- 3) sveščilmes verbs aizgūts jau atvasinātā veidā, pašcilmes sinonīmam ir pašcilmes priedēklis, piem., *investēt* un *ieguldīt*, *kunicēt* un *sazināties*, *reducēt* un *samazināt*;
- (5) *Šeit iespējas ir skaidras, un šajā jomā strādājošo cilvēku skaits ir reducēts līdz minimumam.* (SAEIMA)
- (6) *Ļoti interesanti lasīt, ka mūsu valstī ir samazinājies trūcīgo skaits.* (SAEIMA)
- 4) sveščilmes verbam ir sveščilmes priedēklis, pašcilmes sinonīmam – pašcilmes priedēklis, piem., *deklasificēt* un *atslepenot*;
- (7) *Vai to konstatēs operatīvās izstrādes lietā, pamatojoties uz valsts slepeniem, deklasificētiem materiāliem?* (SAEIMA)
- (8) *Pirmām kārtām jāteic, ka izteikties par to mēs varēsim tikai tad, kad būs atslepenots šis audita ziņojums vai, pareizāk sakot, konsultatīvais ziņojums, kad mēs varēsim iepazīties arī ar Augstākās izglītības padomes argumentiem par noteiktiem šajā ziņojumā iekļautajiem punktiem.* (SAEIMA)
- 5) sveščilmes verbs aizgūts jau atvasinātā veidā, pašcilmes sinonīma nav, piem., *profilēt*, *retvītēt*.
- (9) *Vismaz tie, kuri atbalsta eiro, retvītējiet, un tādā veidā arī tā sabiedrība, kas to veic e-vidē, uzzinās par šiem ieguvumiem un par to, kur un kas notiek.* (SAEIMA)

Ar pašcilmes priedēkļa pievienošanu sveščilmes verbam rodas iespēja izteikt darbības pabeigtību līdzīgi tam, kā tas ir pašcilmes vārdiem. Pētot sveščilmes verbus ar priedekli *no-* plašsaziņas līdzekļos, Daiki Horiguči (*Daiki Horiguchi* 2011, 104) konstatē, ka priedēklis *no-* spēj pievienoties citvalodu izcelsmes pamatvārdiem ar ļoti dažādām leksiskajām nozīmēm – objekta izveidošanas *noorganizēt*, stāvokļa maiņas *notonēt*, domu *norezonēt*, runas *nokomandēt*, aktivitātes virzības *nofilmēt* un citu nozīmju vārdiem. „Mantotie priedēkļvārdi ir vārddarināšanas procesā jau „sen gatavi”, turpretī aizgūtie vārdi, tikko ienākuši valodā, parasti ir bez prefiksa. To pievieno runātājs konkrētā saziņas situācijā, lai apmierinātu savu valodisko vajadzību.” (Horiguči 2013, 47) D. Horiguči (2014, 111) īpaši uzsver valodas lietotāja lomu internacionālu vārdu darināšanā: „Internacionālu vārdu prefiksācijā vērojama lietotāja lielāka iesaistīšanās vārddarināšanā. (..) Meklējot, kā kādu parādību nosaukt kompaktāk, valodas lietotājs veido jaunus vārdus uz analogijas pamata.”

2. Prefiksālais elements re-

Ir 48 sveščilmes vārdi, kurus ievada *re-*. Latīņu valodā priedēklis *re-* vai *red-* ir nozīme ‘atpakaļ, atkal, no jauna’ (Allen 1903, 162; Strads 2014, 165). Vairums vārdu aizgūti jau atvasinātā veidā, piem., *reversēt*, bet ir arī tādi, kuriem sveščilmes priedēklis *re-* pievienots vārddarināšanas ceļā, piem., *reeksportēt*. Līdzīgi kā pašcilmes priedēkļi, arī sveščilmes prefiksālie elementi var piešķirt vārdiem dažādas nozīmes. Pēc nozīmes vārdu, kurus ievada *re-*, var iedalīt vairākās grupās:

- 1) Visvairāk verbu izsaka atkārtotu darbību. Daļai verbu ir pašcilmes sinonīmi, kurus ievada priedēklis *pār-*, piem., *refinansēt* un *pārfinansēt*, *reģenerēt* un *pārģenerēt*.
- (10) *Faktiski tā nauda, ko sociālais budžets ir uzkrājis, šobrīd tiek refinansēta un atdota pensionāriem.* (SAEIMA)
- (11) *Arī daudzās citās valstīs sāk ar nelielu deficītu, bet viņi pārfinansē no privatizācijas ieņēmumiem.* (SAEIMA)
- 2) Ir verbi, kas izsaka kādas īpašības atcelšanu, atgriešanos iepriekšējā stāvoklī. Pašcilmes sinonīmu ievada priedēklis *at-*, piem., *reabilitēt* un *attaisnot*, *rehabilitēt* un *atveseļot*, *reanimēt* un *atdzīvināt*, *restaurēt* un *atjaunot*.
- (12) *Cits jautājums gan ir tāds, ka acīmredzot mums varbūt būs jāatrod vēl kādas summas, lai varētu izstrādāt šos projektus, kas tiešām var rehabilitēt šos uzņēmumus.* (SAEIMA)
- (13) *Un reizē tā atveseļos gan pārstrādes uzņēmumus, gan nodrošinās banku, jo tā nauda, Oša kungs, tik un tā ienāks bankā.* (SAEIMA)
- 3) Ir verbi, kas izsaka stāvokļa maiņu. Sinonīmam parasti ir priedēklis *pār-*, piem., *reformēt* un *pārveidot*.
- (14) *Reformējot tautsaimniecību, tiesisko sistēmu, valsts pārvaldi, cenšamies saglabāt sociālo stabilitāti.* (SAEIMA)
- (15) *Šeit arī ļoti svarīgi, lai mēs turpinātu pārskatīt un pārveidot vecāku pabalstu un bērna kopšanas pabalstu sistēmu tā, lai tā būtu caurskatāmāka, saprotamāka.* (SAEIMA)

Eksistē vēl citas, šaurākas nozīmes, kuras piemīt verbiem, kurus ievada *re-*. No īpašības vārdiem darinātiem prefiksāliem verbiem, kuri izsaka īpašības kvalitatīvu vai kvantitatīvu samazināšanos, tiek lietoti arī svešcilmes ekvivalenti: *reducēt* un *samazināt*, *regresēt* un *pasliktināties*. Specifiskas nozīmes ir vēl šādiem svešcilmes un pašcilmes sinonīmu pāriem: *rekomendēt* un *ieteikt*, *reprezentēt* un *pārstāvēt*, *rezidēt* un *uzturēties*, *rezonēt* un *atbalsot*, *rezumēt* un *apkopot*, *revanšēties* un *atspēlēties*. Daļai verbu pašcilmes sinonīmi netiek lietoti, piem., *reeksportēt*, *revakcinēt*, *reevakuēt*, *retušēt*. Nevar saskatīt viennozīmīgu atbilstmi starp svešcilmes priedēkli *re-* un kādu pašcilmes priedēkli. Latviešu valodā verbi netiek lietoti visās latīņu priedēkļa *re-* nozīmēs. Piem., nozīme ‘atpakaļ’ piemīt verbam *reflektēt*, nozīme ‘no jauna’ piemīt verbam *reduplicēt*, bet nozīmes ‘rūpīgi’ un ‘pretim’ nav konstatētas.

3. Prefiksālaie elementi *in-*, *im-*

Latviešu valodā ir aptuveni 52 svešcilmes verbi, kurus ievada *in-*, *im-*. 16 verbiem konstatēti arī pašcilmes sinonīmi. Latīņu valodā priedēklim *in-* ir nozīme ‘iekšā, uz, virsū, pret’ (Allen 1903, 161; Strads 2014, 163). Šis priedēklis izsaka arī noliegumu ‘ne’ (Skujiņa 1999, 54). Latīņu valodā priedēkļa līdzskanis var asimilēties un pielīdzināties pamatvārda sākuma līdzskanī, tādēļ vārds var sākties ar skaņām *im-*, *ir-* un *il-*. Latviešu valodā ir verbi, ko ievada latīņu cilmes

il- – *ilustrēt* un *iluminēt*, verbu *imigrēt* ievada latīņu cilmes *im-*, nav konstatēti verbi, kurus ievadītu latīņu cilmes *ir-*.

Visspilgtāk izteikta ir nozīme ‘iekšā’. Tā piemīt sinonīmu pāriem *importēt* un *invest*, *injicēt* un *iešļircināt*, *impregnēt* un *piesātināt*, *inkorporēt* un *iekļaut*, *investēt* un *ieguldīt* un vēl citiem vārdiem.

- (16) *Šo naudu, kuru mēs plānojam savākt ar šī likuma palīdzību, mēs netaisāmie krāt vai investēt kaut kur.* (SAEIMA)
- (17) *Ja mēs ieguldām šos 2,8 miljonus, tad tam vajadzēs vairāk nekā simts gadu.* (SAEIMA)

Vēl citas nozīmes piemīt sinonīmu pāriem *inkriminēt* un *apsūdzēt*, *iniciēt* un *aizsākt*, *inspicēt* un *pārbaudīt*, *instalēt* un *uzstādīt*.

Ir sastopams arī negatīvas nozīmes piemērs. Verbs *imobilizēt* izsaka nozīmi ‘padarīt nekustīgu’. Svešcilmes vārdam *intrigēt*, kurš aizgūts jau atvasinātā veidā, tiek lietoti vairāki pašcilmes piedēkļi – *ie-* un *sa-*, kuri izsaka aizsāktu darbību un līdz galam veiktu darbību.

- (18) *Varbūt šie secinājumi varētu ieintrigēt arī nopietnu avīžu galvenos redaktorus ..* (SAEIMA)
- (19) *.. mani mazliet saintrīgēja mana kolēģa un Tautas partijas biedra runa ..* (SAEIMA)

4. Prefiksālais elements *dis-*

Latviešu valodā ir aptuveni 12 svešcilmes verbi, kurus ievada *dis-*. Visi verbi aizgūti jau atvasinātā veidā. Latīņu valodā piedēklim *dis-* (varianti *dī-*, *dij-*, *dig-*, *dir-*) ir nozīme ‘atsevišķi, nošķirti, projām, uz dažādām pusēm, ļoti’ (Allen 1903, 162; Strads 2014, 165), savukārt grieķu valodā piedēklis *dis-* „norāda uz traucējumu, bojājumu, apgrūtinājumu” (Skujiņa 1999, 29). „Svešvārdu vārdnīca” sniedz šādu skaidrojumu: „1) tāds vai tas, kas ir šķirts no .., sadalīts (piem., *dispersija*, *distribūcija*); 2) tāds vai tas, kas kaut kas nav vai ir kaut kam pretējs (piem., *disharmonija*).” (Baldunčiks 1999, 158)

Angļu valodā *dis-* visbiežāk izsaka nevēlēšanos veikt darbību, kuru izsaka verba sakne: *dislike*, *disapprove*. Retāk *dis-* izsaka pretstatu: 1) transitīviem vārdiem apvēršot darbību, kuru izsaka verba sakne: *discharge*, *disempower*; 2) atbrīvojot no lietas, ko izsaka verba sakne: *displace*, *disqualify*.; 3) apzīmējot abstraktas lietas, ko apzīmē sakne, neesamību: *disrespect* (Hamawand 2011, 71–72).

Sākotnējā *dis-* nozīme saglabājas arī aizgūvumos latviešu valodā. Vairākiem šīs grupas vārdiem ir negatīva nozīme, piem., *diskriminēt*. Tā var būt saistīta ar atbrīvošanu no kaut kā, piem., *diskvalificēt*, vai kaut kā izjaukšanu, traucēšanu, piem., *disharmonēt*, *disonēt*. Verbam *dislocēt* ir nozīme „izvietot (bruņotos spēkus, karaspēka daļas, militāras iestādes kādā teritorijā, frontē, bāzē u.tml.)” (sk. „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca”). Tātad *dis-* simbolizē izkļiedi noteiktā apgabalā, kas sasaucas ar latīņu piedēkļa skaidrojumu ‘uz dažādām pusēm’.

- (20) *Republikas teritorijā ir dislocētas un darbojas trīs kara prokuratūras: Skrundā, Daugavpilī un Rīgā.* (SAEIMA)

5. Prefiksālais elements *de-*

Latviešu valodā ir aptuveni 60 svešcilmes verbi, kurus ievada *de-*. 12 vārdiem konstatēti arī pašcilmes sinonīmi. Latīņu valodā priedēklim *de-* ir nozīme „at-..., lejup-..., tāds, kas atdala, pazemina, atceļ, likvidē (piem., *deaerācija, demobilizācija, degradācija*)” (Baldunčiks 1999, 133) vai ‘lejup, pilnībā’ (Allen 1903, 161). Angļu valodā *de-* visbiežāk izsaka pretstatu šādās trīs semantiskās situācijās: 1) atceļot abstraktu darbību, kuru izsaka sakne: *decontrol*; 2) atbrīvojoties no objekta, kuru apzīmē nominālā sakne: *debug, degas*; 3) atņemot abstraktu lietu, ko apzīmē sakne: *deform*. Retāk *de-* tiek lietots šādos gadījumos: 1) reducējot lietu, ko nosauc verba sakne: *degrade*; 2) analizējot abstraktu lietu, ko apzīmē verba sakne: *decode, deconstruct, demistify*; 3) pamatot transporta līdzekli, ko apzīmē sakne: *deplain, detrain*; 4) atceļot transitīvu darbību, ko nosauc verba sakne: *decouple, decommission* (Hamawand 2011, 70–71).

Internacionālismu forma un nozīme dažādās valodās ir vienāda vai vismaz ļoti tuva, jo internacionālisms veic starptautiskās sazināšanās veicinātāja funkciju (Skujiņa 2002, 143–144). Šo tēzi apstiprina arī piemēru analīze, piem., identiskas nozīmes piemīt angļu vārdam *deform* un latviešu *deformēt*. Prefiksālais elements *de-* latviešu valodā netiek lietots visās angļu valodā minētajās nozīmēs. Piem., latviešu valodā nav verbu, kuri apzīmētu saknes izteiktā transportlīdzekļa pamešanu, tā vietā tiek lietots vārdu savienojums ‘izkāpt no autobusa/lidmašīnas/vilciena’.

Latviešu valodā verbu, kurus ievada *de-*, nozīmju klāsts ir ļoti plašs. Lielākās grupas ir šādas:

- 1) Verbi, kas apzīmē konkrētu vai abstraktu darbību, kas pretēja saknes nosauktajai darbībai, piem., *demobilizēt, dekoncentrēt, dekolonizēt, deaktiv(iz)ēt, decentralizēt, defokusēt, demontēt, denacionalizēt* (sk. (21) piemēru). Tiek lietoti verbi arī bez šī svešcilmes priedēkļa (sk. (22) piemēru).

(21) .. *visi dokumenti liecina, ka īpašums tomēr ir **denacionalizējams***. (SAEIMA)

(22) *Šo banku tagad mēs mēģinām – jeb esam paredzējuši – **nacionalizēt***. (SAEIMA)
- 2) Verbi, kas apzīmē darbību, kura tieši vai netieši maina vai bojā objektu vai abstraktu lietu, piem., *deformēt, degradēt* (sk. (23) piemēru), *deģenerēties, destabilizēt, depolitizēt, depolarizēt*.

(23) *Bet nelaime jau ir tā, ka tāds arī ir šo cilvēku nolūks – **degradēt** Saeimas prestižu*. (SAEIMA)
- 3) Verbi, kas apzīmē darbību, kura atbrīvo objektu no nominālās saknes nosauktā objekta, piem., *dehidrēt, dejonizēt, degazēt, dekarbonēt*. Šīs nozīmes vārdiem raksturīgi sinonīmi ar pašcilmes priedēkli *at-* un pašcilmes sakni – *atūdeņot, atgāzēt*.
- 4) Verbi, kas apzīmē abstraktas lietas analīzi, piem., *dekodēt, dešifrēt*. Šīs nozīmes vārdiem raksturīgi sinonīmi ar pašcilmes priedēkli *at-*, kurš tiek pievienots tam pašam svešcilmes celmam – *atkodēt, atšifrēt*.
- 5) Verbi, kas saistīti ar objekta pārvietošanu, piem., *deponēt, deportēt*.

6. Prefiksālais elements *pro-*

Latviešu valodā ir aptuveni 15 svešcilmes verbi, kurus ievada *pro-* (lat. *pro(d)-*). 10 vārdiem konstatēti arī pašcilmes sinonīmi. Latīņu valodā šim priekšvārdam ir trīs nozīmes: „1) tāds, kas piekrīt kaut kam (vai kādam); 2) tāds, kas darbojas kā (vai kāda) interesēs; tāds, kas ir vietnieks vai aizstāj; 3) priekšā...; iepriekš...” (Baldunčiks 1999, 628)

Nozīme ‘darboties kāda interesēs’ piemīt vārdiem *protekcioneēt, protežēt*. Nozīme ‘iepriekš kaut ko darīt’ piemīt vārdiem *profilēt, prognozēt, provocēt*. Ir vārdi, kas izsaka kustību laikā uz priekšu, piem., *progresēt, prolongēt, promenēt, producēt, projicēt, projektēt*. Vairāku vārdu nozīme ir ‘paust savu viedokli’, piem., *protestēt, proklamēt, proponēt*. Labumu gūšanu gan negodīgā, gan godīgā veidā izsaka vārdi *profanēt, profitēt*.

Visbiežāk sastopamais pašcilmes priekšvārds sinonīmiem ir *pa-*, piem., *paredzēt* (sinonīms vārdam *prognozēt*) (sk. (24) un (25)), *paildzināt* (sinonīms vārdam *prolongēt*), *pasludināt* (sinonīms vārdam *proklamēt*).

- (24) *Bet es paredzu, ka nākamajā Saeimā nacionālie spēki tomēr uzvarēs un tauta sapratīs, par ko ir jābalso.* (SAEIMA)
- (25) *Šādi gadījumi ir, un diemžēl var prognozēt, ka šādu gadījumu būs vēl vairāk.* (SAEIMA)

Retāk tiek lietoti sinonīmi ar priekšvārdi *iz-*, piem., *izaicināt* vai *izraisīt* (sinonīmi vārdam *provocēt*) (sk. (26) un (27)), sinonīmi ar priekšvārdi *aiz-*, piem., *aizsargāt, aizstāvēt* (sinonīmi vārdiem *protežēt, protekcioneēt*), sinonīmi ar priekšvārdi *ie-*, piem., *ierosināt* (sinonīms vārdam *proponēt*), *iebilst* (sinonīms vārdam *protestēt*).

- (26) *Es saprotu, ka jums ir liela vēlme provocēt sociāldemokrātus.* (SAEIMA)
- (27) *Ne jūs spējat runāt tad, kad uzaicina jūs uz debatēm, ne es spēju jūs izaicināt tagad.* (SAEIMA)

7. Prefiksālais elements *a-*

Latviešu valodā ir aptuveni 35 svešcilmes vārdi, kurus ievada *a-* vai *ab-* (lat. *ā-, ab-, abs-, as-, au-*). 19 vārdiem konstatēti arī pašcilmes sinonīmi. Grieķu valodā priekšvārds *a-* vai *an-* izsaka noliegumu, latīņu valodā *ab-* izsaka virzību prom, savukārt priekšvārds *ad-* izsaka virzību klāt (Skujiņa 1999, 9). Angļu valodā transitīviem vārdiem *ab-* izsaka 1) aplami veiktu saknes nosaukto darbību: *abuse*; 2) kāda atbrīvošanu no darbības, ko izsaka sakne: *absolve* (Hamawand 2011, 70). Latviešu valodā svešcilmes vārdiem, ko ievada *a-* ir pretējas nozīmes. Ir vārdi, kuros *a-* izsaka nozīmi ‘prom’, piem., *anulēt*. Taču vairumam vārdu *a-* izsaka nozīmi ‘klāt’, piem., *akumulēt, anotēt, asimilēt*.

Sinonīmiem visbiežāk tiek lietots pašcilmes priekšvārds *pie-*, kurš izsaka nozīmi ‘klāt’, piem., *pielāgot* (sinonīms vārdam *adaptēt*) (sk. (28) un (29)), *assignēt* (sinonīms vārdam *piešķirt*).

- (28) *Šā likumprojekta mērķis ir uzlabot tiesisko regulējumu elektronisko sakaru nozarē un adaptēt vairākas Eiropas Savienības direktīvu prasības.* (SAEIMA)

(29).. *mēs grozām Civilprocesa kodeksa normas, lai pielāgotu tās Civillikuma normām.* (SAEIMA)

8. Citi svešcilmes prefiksālie elementi

Latviešu valodā ir aptuveni 40 svešcilmes verbu, kurus ievada *ko-* (lat. *cum-*, *co-*, *col-*, *com-*, *con-*, *cor-*). 14 vārdiem konstatēti arī pašcilmes sinonīmi. Latīņu valodā priedēklim ir nozīme ‘kopā, savstarpēji saistīts, līdz ..’ (Baldunčiks 1999, 360). Nozīmju klāsts ir diezgan ierobežots. Verbi ar šo prefiksālo elementu izsaka kopēju darbību, piem., *koordinēt*, *kooperēties* vai arī virzību kopā, piem., *kompilēt*, *koncentrēt*. Šo verbu sinonīmiem tiek lietoti dažādi pašcilmes priedēkļi. Visbiežāk sastopami sinonīmi ar priedēkli *sa-*, piem., *sabiezināt* (sinonīms verbam *condensēt*), *sazināties* (sinonīms verbam *komunicēt*), *sarakstīties* (sinonīms verbam *korespondēt*). Sinonīmiska nozīme ir arī pašcilmes prefiksoīdam *līdz-*. Tas tiek lietots adverbā *līdzī* nozīmē, apzīmējot procesa vai darbības kopīgu norisi. Sinonīmiskas iezīmes ir vārdiem *līdzdarboties* un *kooperēties*.

Verbu ar citiem prefiksāliem elementiem skaits ir mazāks. Tie ir aizgūti jau atvasinātā veidā. Latīņu priedēkļa *ad-* nozīme ‘tuvoties, uz, klāt’ (Allen 1903, 161; Strads 2014, 162) ir arī latviešu valodā, piem., vārdam *adoptēt*. Latīņu priedēklis *ex-* ir nozīmes ‘laukā no, ļoti, pilnīgi’ (Allen 1903, 161; Strads 2014, 163). Latviešu valodā minami vārdi *ekshumēt* (sinonīms *izrakt no zemes*), *ekstrahēt* (sinonīms *izraut*), *eksplozēt* (sinonīms *uzsprāgt*), *eksponēt* (sinonīms *izlikt apskatei*) un citi. Visbiežāk pašcilmes sinonīmiem ir priedēklis *iz-*. Latīņu priedēkļa *prae-* nozīme ir ‘priekšā, pa priekšu’ (Strads 2014, 164). Tā saglabājas gan angļu, gan latviešu valodā. Angļu valodā galvenā nozīme ir secība laikā (Hamawand 2011, 63). Šī nozīme piemīt transitīviem vārdiem. Verbs apzīmē iepriekš veiktu darbību, kuru apzīmē verba sakne: *prepay*, *prejudge*. Secību laikā izsaka arī latviešu verbs *predisponēt*. Retāka nozīme – secība telpā. Secību telpā izsaka latviešu verbs *prezidēt*.

Secinājumi

Svešcilmes verbi ir nozīmīga latviešu valodas leksikas daļa, kas bagātina valodu, nodrošinot sinonīmiskas izteiksmes iespējas. Svešcilmes verbus var aizgūt jau atvasinātā veidā, piem., *konvertēt*. Latīņu vai grieķu cilmes priedēklis ir pievienots verbam jau donorvalodā. Latviešu valodā tiek lietoti atvasināti svešcilmes verbi ar ietvertu latīņu vai grieķu prefiksālo elementu *re-*, *de-*, *in-*, *ko-*, *ad-*, *ab-*, *a-*, *eks-*, *sub-*, *pre-*, *pro-* un vēl citiem, kuri šajā pētījumā netika aplūkoti. Latīņu cilmes priedēkļi *re-* un *de-* tiek pievienoti vārdiem arī tad, kad tie ienākuši latviešu valodā, piem., *refinansēt*. Svešcilmes vārdiem mēdz pievienot arī pašcilmes priedēkļus, piem., *pārfinansēt*. Tāpat kā pašcilmes verbos, arī svešcilmes verbos priedēklis raksturo darbības pabeigību un vienreizējas/daudzkārtējas darbības pretstatu.

Paralēli lietojamus verbus (sinonīmu pārus) pēc saknes un priedēkļa cilmes var iedalīt piecās grupās: 1) gan svešcilmes verbam, gan tā pašcilmes sinonīmam ir pašcilmes priedēklis, piem., *ieekonomēt* un *ietaupīt*; 2) svešcilmes verbam ir gan svešcilmes, gan pašcilmes priedēklis, pašcilmes sinonīms netiek lietots, piem.,

restartēt un *pārstartēt*; 3) svešcilmes verbs aizgūts jau atvasinātā veidā, pašcilmes sinonīmam ir pašcilmes priedēklis, piem., *reducēt* un *samazināt*; 4) svešcilmes verbam ir svešcilmes priedēklis, bet pašcilmes sinonīmam – pašcilmes priedēklis, piem., *deklasificēt* un *atslepenot*; 5) svešcilmes verbs aizgūts jau atvasinātā veidā, pašcilmes sinonīma nav, piem., *retvīt*.

Svešcilmes verbu un to pašcilmes sinonīmu analīze ļauj konstatēt dažas sakarības starp svešcilmes un pašcilmes priedēkļiem. Visas latīņu priedēkļu nozīmes verbos, kuri ienākuši latviešu valodā, nav konstatētas. Nav konstatēta viennozīmīga atbilstība starp kādu latīņu cilmes priedēkli un pašcilmes priedēkli, taču pastāv atbilstība starp noteiktām latīņu cilmes priedēkļa nozīmēm un pašcilmes priedēkļa nozīmēm. Atkārtotu darbību izsaka svešcilmes verbi, kurus ievada *re-* un pašcilmes sinonīmi ar priedēkli *pār-*, piem., *reģenerēt* un *pārģenerēt*. Kādas īpašības atcelšanu, atgriešanos iepriekšējā stāvoklī izsaka svešcilmes *re-* un pašcilmes *at-*, piem., *rehabilitēt* un *atveseļot*. Virzienu ‘iekšā’ izsaka svešcilmes *in-* un pašcilmes *ie-*, piem., *inkorporēt* un *iekļaut*. Darbību, kura atbrīvo objektu no nominālās saknes nosauktā objekta, vai arī abstraktas lietas analīzi apzīmē svešcilmes *de-* un pašcilmes *at-*, piem., *dehidrēt* un *atūdeņot*, *dešifrēt* un *atšifrēt*. Nozīmi ‘klāt’ izsaka svešcilmes *a-* un pašcilmes *pie-*, piem., *adaptēt* un *pielāgot*. Kopēju darbību izsaka svešcilmes *ko-* un pašcilmes *sa-*, piem., *komunicēt* un *sazināties*.

Piemēriem izmantots Saeimas sēžu stenogrammu korpuss, kas parāda, ka viena stila tekstos līdzvērtīgi tiek lietoti gan pašcilmes verbi, gan svešcilmes aizguvumi, kuri valodā ir tik labi iekļāvušies, ka to atvasināšanā tiek izmantoti arī latviešu valodā lietotie vārddarināšanas līdzekļi – pašcilmes priedēkļi.

Avoti

SAEIMA – Saeimas sēžu stenogrammu korpuss. Atrodams darba autores personīgajā arhīvā.

Literatūra

1. Allen, Joseph H. 1903. *Allen and Greenough's New Latin grammar for schools and colleges: founded on comparative grammar*. Boston, London: Ginn & Company. Pieejams: <http://www.textkit.com/downloads/2> [Skatīts 19.02.2017.]
2. Hamawand, Zeki. 2011. *Morphology in English: word formation in cognitive grammar*. London: Continuum.
3. Horigučī, Daiki. 2011. Perfektīvie citvalodu izcelsmes no-verbi plašsaziņas līdzekļos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 15(I). Liepāja: LiepU, 100–108.
4. Horigučī, Daiki. 2013. Priedēkļi kā internacionālismu „nacionalizācijas” līdzekļi. *Valoda: nozīme un forma*. 3. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 45–56.
5. Horigučī, Daiki. 2014. „Vārda darināšanas brīvība” un internacionālo verbu prefixsācija. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 9. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 110–122.
6. Kalnača, Andra. 2004. *Morfēmika un morfonoloģija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

7. Kuzņecova, Tatjana. 2013. Dažas piezīmes par aizguvumu kopām morfoloģijas un semantikas aspektā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 17(I). Liepāja: LiepU, 112–121.
8. Skujiņa, Valentīna. 1999. *Latīņu un grieķu cilmes vārddaļu vārdnīca*. Rīga: Kamene.
9. Skujiņa, Valentīna. 2002. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
10. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
11. Strads, Māris. 2014. *Lingua Latina: latīņu valodas gramatika*. Rīga: Jumava.
12. Veisbergs, Andrejs. 2001. *Word-Formation in English and Latvian. Contrastive analysis*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
13. Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.
14. Zuicena, Ieva (red.). *Mūsdienų latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. Pieejams: <http://tezaurs.lv/mlvv/> [skatīts 27.09.2016.]

Summary

The loanwords take up the considerable part of the lexicon. In this research the relations between the loan verbs, their native synonyms and prefixes of a foreign and a native origin are explored. Some international verbs are already prefixed before borrowing by the prefixes of Latin or Greek origin, other verbs are prefixed after borrowing. In this research the meaning of the prefixes *re-*, *de-*, *in-*, *ko-*, *ad-*, *ab-*, *a-*, *eks-*, *sub-*, *pre-*, *pro-* as a part of a stem of a borrowed verb is explored. Prefixes *re-* and *de-* are sometimes used in loan verb formation also in Latvian. The loan verbs can be affixed also by prefixes of a native origin.

By exploring the loan verbs and their synonyms some connections between the prefixes of a different origin are detected. Not all meanings of the prefixes of a Latin origin are found in the borrowed verbs in Latvian. There is no direct equality between some prefix of a Latin origin and some prefix of a native origin in general, however there is equality in some meanings. The five groups of verbs can be distinguished: 1) both, the borrowed verb, and its synonym of a native origin have a prefix of a native origin; 2) the borrowed verb has a prefix of a foreign origin and a prefix of a native origin, but does not have a synonym of a native origin; 3) the borrowed verb already prefixed before borrowing, the native synonym has a prefix of a native origin; 4) the borrowed verb has a prefix of a foreign origin, the native verb has a prefix of a native origin; 5) the borrowed verb already prefixed before borrowing, the native synonym does not exist.

All examples used in this research are from a single data source – the corpus of the transcriptions of the sessions of the Saeima (the Latvian parliament). It shows that both verbs of a foreign origin, and their synonyms of a native origin, are used on equal terms, which confirms a tight integration of the loan verbs in Latvian.